

İstanbullu Yahudilerin Kolektif Travmatik Bellekteki Ses(sizlik)leri¹

Voices-Silence of Istanbul Jews in The Collective Traumatic Memory

Özgür KAYMAK²

Öz

Bu çalışmada Cumhuriyetin inşası ile birlikte kendi kentlerinde azınlık-eşit vatandaş olma ikileminde kimliklerini yeniden inşa etmek zorunda kalan İstanbullu Yahudilerin kolektif travmatik belleğindeki travmalar, bu travmatik bellekte hangi anıların neden bastırıldığı, dilin neden sessizleştirildiği, kuşaklar arasında hangi anıların nasıl dillendirildiği, aktarıldığı ele alınacaktır. Bu çalışma İstanbul'da yaşayan farklı sosyal sınıftan, kuşaktan ve cinsiyetten 60 Yahudi ile yapılan sözlü tarih ve derinlemesine mülakat anlatılarını içeren geniş ölçekli bir saha çalışmasına dayanmaktadır. İlgili literatürdeki kolektif bellek, bellek-sonrası (*postmemory*), belleğin kuşaklar arası aktarımı, gibi kavramsallaştırmalar sahadan elde edilen niteliksel verileri analiz etmede birer analitik araç olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Bellek, Travma, Bellek-Sonrası, Yahudi, Azınlık.

Abstract

This study explores the intergenerational transmission of traumatic collective memory among Istanbul Jews and examines why certain memories are suppressed or silenced, and analyzes the strategies used in the intergenerational transmission of this collective memory. It is based on 60 in-depth oral historical interviews with members of the Istanbul Jewish community from different generations, socio-economic profiles and gender. Relevant literature, on collective memory, postmemory, intergenerational transmission of memory have been utilized as analytical tools to analyze the qualitative data.

Keywords: Collective Memory, Trauma, Postmemory, Jewish, Minority.

Giriş

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda kentin en kalabalık gayrimüslim azınlık gruplarından birini ve İstanbul'un tarihinde, kent kültürünün, kentli gündelik yaşamın ve kentin sınıfsal yapısının çok önemli bir parçasını oluşturan Yahudiler bugün itibari ile Türkiye'de yaklaşık 18.000 kişilik bir nüfusa sahiptirler. Bu nüfusun %95'den fazlası İstanbul'da yaşamaktadır. Türkiyeli Yahudiler nüfusunun en büyük kısmını 1948 yılında İsrail'in kurulması sonucu oraya gerçekleşen büyük göç ile kaybetmiştir; sonrasında da gerek azınlık olmaktan kaynaklı uğradıkları baskı ve ayrımcılık gerekse de ekonomik ve bireysel sebeplerden dolayı yıllara yayılan göçlerle Yahudi cemaati demografik açıdan erimiştir. Belleğin kuşaklararası aktarımı biyografik bilginin kolektif belleğin inşasındaki katkısını gösteren bir süreçtir; bir diğer ifade ile ortak olarak paylaşılan geçmişin temsiliyetidir. Bu çalışmada Cumhuriyetin inşası ile birlikte kendi kentlerinde azınlık-eşit

¹ Makale başvuru tarihi 15.12.2017, makale kabul tarihi: 19.02.2018.

² Dr., Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi. kaymakoz@gmail.com.

vatandaş olma ikileminde kimliklerini yeniden inşa etmek zorunda kalan İstanbullu Yahudilerin kolektif belleğindeki baskın tarihsel travmatik olaylar olarak tespit edilen Trakya Pogromu, Varlık Vergisi ve sinagog bombalamalarının nasıl hatırlandığı, aile belleğinde hangi anıların, nasıl aktarıldığı, dilin neden sessizleştirildiği, bastırıldığı ele alınacaktır.

Bu çalışmada kolektif bellek kavramı Olick ve Robbins'in (1998) ifade ettiği biçimde toplumların geçmişi nasıl hatırladıkları, anlamlandırdıkları ve tespit ettikleri şeklinde kullanılmaktadır:

“... iki farklı kültür konseptinden bahsetmek gerekiyor, bir tanesi kültürü insanların aklında yer alan anlamların sübjektif bir kategorisi olarak ele alıyor, diğeri de toplumda nesnelleştirilen kamusal sembollerin kalıpları olarak. Birincisi kültür ve belleğin kesişim noktasındaki bireyselliğe diğeri de sosyal-kolektif belleğe referans vermektedir.” (1998: 112)

Vamık Volkan'a göre (1993), bir grup atalarının diğeri bir grup tarafından mağduriyete uğratılmış olduğunu düşündüğünde, bunu "seçilmiş travma" olarak algılayıp söz konusu olguyu, kimliğinin bir bileşeni olarak geleceğe taşımaktadır. Doktora tezim kapsamında (Kaymak, 2017) İstanbullu Yahudilerle yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri, farklı sosyal sınıftan, kuşaktan ve cinsiyetten Yahudinin "seçilmiş travmasını" 1934 Trakya Pogromu, 1942 Varlık Vergisi ve 2000'lerdeki sinagog bombalamalarının oluşturduğudur. Hirsch'ün (2012) *postmemory* (bellek-sonrası) olarak adlandırdığı kavrama göre, travma belleği olayın gerçekleştiği zamanda ve mekânda bulunmayan kişilere de transfer edilebilmekte ve o kişinin ve/veya o grubun kolektif kimliğinin bir parçası hâline gelebilmektedir. Görüşme yaptığım üçüncü kuşak Yahudilerin yaşları gereği Varlık Vergisi ve Trakya Pogromu'nu doğrudan deneyimlememiş ve tanıklık etmemiş olmalarına, ailelerinde üst kuşakların bu bellek aktarımında dili sessizleştirmelerine veya sansürlemelerine karşın, ait oldukları cemaatin kolektif belleğinin en güçlü unsuru olarak, aile ve cemaat içi kolektif bellek aktarımında paylaşılan hikayeler, resimler, duygular ve davranış biçimleri, fotoğraflar, popüler kültür ve medya aracılığı ile, Hirsch'ün kavramsallaştırdığı "post-bellek"e sahip olmakta ve bu travmaları Yahudi kimliğinin bir bileşeni olarak geleceğe taşımaktadır. Bu çerçevede içinde bu çalışmada, azınlık olarak kendi kentlerinde uğradıkları baskılar, dışlanmalar ve ayrımcılıklar sonucunda oluşan travmalarla beslenen belleğin aktarımı sürecinde Yahudilerin belleği nasıl ve neden sessizleştirdiğini, kuşaklar arasında bu sessizlikteki süreklilikleri ve kırılmaları, kuşak, sosyal sınıf ve cinsiyet değişkenlerinin belirleyiciliği ile sorgulayacağım.

Türkiye'de özellikle son 20 yıldır gayrimüslimler üzerine yapılan çalışmalarda anlamlı bir artış olmasına karşın, azınlıkları gündelik yaşam sosyolojisi içinde ele alan çalışmalar son derece sınırlıdır. "İstanbullu Yahudiler" özelinde niteliksel metodlarla yapılan çalışmalar da literatürde mikro bir alan kapsamaktadır. Literatürde Yahudileri sözlü tarih-derinlemesine mülakat teknikleri kullanarak gündelik yaşamları içinde inceleyen Leyla Neyzi'nin (1999, 2005, 2013), Marcy Brinck-Danan'ın (2014), Salzman ve Salzman'ın (2011), Rifat N. Bali'nin (2012), Amy Mills'in (2014), çalışmaları bu anlamda ufuk açıcudur.³ Akademik alanda yazılan tezlerle baktığımızda

³ Bu alanda yapılmış güncel bir çalışma için Bkz. Meseri, R., Kuryel A. (2017). *Türkiye'de Yahudi Olmak Bir Deneyim Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları. Nurdan Türker'in doktora tezini kitaplaştırdığı İstanbul'un Rumlarına dair *Vatanım Yok Memleketim Var* (2015) adlı güncel çalışması İstanbullu Rumlar için şehrin önemini, Rum-Ortodoks kimliğinin inşasındaki yerini, mekanla, zamanla, hafıza ile kurduğu ilişkiyi irdelemektedir. Rum cemaati ile ilgili niteliksel yöntemlerle yapılmış az sayıda diğeri çalışmalara örnek olarak Bkz. Aslanoğlu, Benlisoy, Rigas, 2012; Kaymak, Beylunoğlu, 2017. 1915'in 100. Yılı olması nedeniyle öncesinde ve sonrasında akademik yazında birçok değerli çalışma üretilmiştir. Bunlardan birkaçı için bkz. Sucuyan, 2015; Ekmekçioğlu, 2016; Bilal, 2014; Maksudyan, 2015; Özdoğan, Üstel, Karakaşlı, Kentel, 2009.

ise, kültürel kimlik çalışmalarına olan ilginin artması sonucu yaklaşık son 10 senedir gayrimüslimlerin gündelik yaşam deneyimlerine ses veren az sayıda da olsa sözlü tarih ve derinlemesine mülakat çalışmalarına rastlamaktayız.⁴ Tüm bu gelişmeler içinde özellikle travmatik kolektif bellekteki sessizlikleri, belleğin kuşaklar arası aktarımında uygulanan stratejileri sosyal sınıf, kuşak ve cinsiyet değişkenleriyle sorgulayan bu çalışma ile azınlık literatürüne katkı sunabilmeyi umuyorum. Bu çalışmada kullanılan sözlü tarih ve derinlemesine mülakat anlatıları 2013-2017 yılları arasında doktora tez kapsamı dâhilinde gerçekleştirdiğim geniş ölçekli bir saha çalışması-na ve hâlen İstanbul'daki Yahudiler özelinde sürdürdüğüm bir saha çalışmasına dayanmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla Yahudilerin kolektif belleğini dolduran travmalar hakkında tarihsel ve siyasi bir arka plan sunulduktan ve çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra saha çalışmasının analizi ilgili literatürdeki analitik araçlarla ve teorik tartışmalarla ele alınacak ve genel bir değerlendirmeye sunulacaktır.

Kolektif Bellekteki Travmaların Politik Tarihi

Bu çalışma kapsamında analiz edilen anlatılarda İstanbullu Yahudilerin kolektif belleğindeki en ağır yükü 1934 Trakya Pogromu, 1942 Varlık Vergisi ve sinagog bombalamalarının oluşturduğu tespit edilmiştir. Saha çalışmasının en çarpıcı sonuçlarından biri bireysel/cemaatin kolektif belleğinde yer alan bu travmaların çoğunlukla aile içinde sessizleştirildiği, kuşaklar arasında aktarılmadığı, belleğin bastırıldığı ya da sansürlenerek aktarıldığı olmuştur. Saha çalışmasının analizinin ele alındığı kısımda tartışılacak olan bu olgunun arkasındaki sebeplere geçilmeden önce, bu tarihsel travmatik olaylar hakkında kısa bir arka plan sunulacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak inşasında ekonominin ve toplumsal yaşamın Türkleştirilmesi siyaseti⁵, gayrimüslim azınlıkların iktisadi ve toplumsal yaşamdan dışlanmaları ile sınırlı kalmamış, mekânsal ve siyasal düzenlemeler yoluyla dolaylı olarak da gerçekleşmiştir (Kaymak, 2017). Saha çalışması sırasında Yahudilerin kolektif belleğindeki en baskın fakat sessizleştirilen, bastırılan travmalardan biri olarak ortaya çıkan 1934 Trakya Pogromu, bu mekânsal düzenlemelere çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. 1934'de Trakya'da Yahudilere yönelik olarak gerçekleşen pogrom, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Yahudi vatandaşlara yönelik gerçekleşmiş ilk antisemit saldırıdır. Pogromun gerçekleşmesinde iç ve dış faktörlerin kesişmesi etkili olmuştur. 1930'larda Avrupa'da antisemitizmin hızla yayılması, içerde de Türk ulus devletinin ırk temelinde tanımlanması ve şekillenmesi, bu süreçte gayrimüslimlerin Türk ulusal kimliğinin dışında tutulması, özellikle basında Yahudiler aleyhine yayınlanan yazılar ve karikatürler, pogromun gerçekleşmesini hızlandıran faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca o dönemde Trakya'nın jeopolitik açıdan taşıdığı kritik önem ve bölgedeki Yahudilerin "güvenilmez unsurlar" olarak kabul edilmeleri pogromun alt yapısını oluşturan bir diğer önemli faktördür. Yahudilerin diliyle *la vaka* (olay, vak'a), *barunda* (gürültü, karışıklık, kıyamet) veya *la furtuna* (fırtına), 1934'ün Haziran ayında gerçekleşmiştir. Yahudiler Türkçe konuşmaları için zorlanmış, mallarına ambargo konulmuş, korkutma, sindirme, ve ırza tecavüz yoluyla göçe zorlanmışlardır.⁶ Trakya'daki pogromun ardından yaklaşık 3.000 Yahudi İstanbul'a göç etmiş, İstanbul Yahudi cemaatinin desteğiyle yeni bir yaşam kurmaya çalışmış, bir çok kişi malını ve mülkünü kaybetmiştir.

⁴ Akademik alanda yazılan tezlere örnek olarak Bkz. Türker, 2015; Bilal, 2004.

⁵ Gayrimüslim azınlıkları Türkleştirme siyaseti ulusa ait olma kriterinin Türk etnik gruba aidiyet şeklinde belirlendiği, Türk olmanın Müslüman olmakla eşdeğer görüldüğü, uluslaşma ve modern, seküler, homojen bir ulus-devlet yaratma sürecinin parçasıydı.

⁶ Akademik alanda Trakya Pogromu'nu ele alan nadir çalışmalardan biri için Bkz. Demirel, I. (2010). *Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Özellikle genç kuşak Yahudilerin belleğindeki en güncel travmayı oluşturan İstanbul'daki sinagog bombalamaları, kolektif bellekte sessizleştirilen diğer bir travmaya örnek teşkil etmektedir. Bu travmanın niteliği Yahudilerin yaşadığı, bu çalışmada ele alınan Trakya Pogromu ve Varlık Vergisi'nden, iç travmalardan farklıdır. İsrail'in sürdürdüğü Filistin politikaları ve dünya-daki İslami-Cihatçı terörün yükselişi ile ortaya çıkan dışsal kaynakları olan bu saldırılar Yahudiler için dünyada hiçbir yerin güvenli olmayacağı algısını yaratmaya yöneliktir (Kaymak, 2017). 15 Kasım 2003'de İstanbul'daki Neve Şalom ve Beth İsrail Sinagoglarına karşı gerçekleştirilen intihar saldırılarında altısı Musevi olmak üzere yirmidört kişi hayatını kaybetmiştir. Görüşme yapılan farklı kuşaktan, sınıftan, cinsiyetten görüşmecilerden sadece üç kişi sinagog bombalarından bahsetmiştir. Diğer görüşmecilerde sinagog bombalamalarına dair aile içinde bir bellek aktarımının yapılmadığına tanık oldum.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yukarıda bahsedilen politik tarih, saha çalışmasının analizine arka plan sunan bir çerçeve olarak ele alınacak, Yahudilerin belleğindeki bu travmaların kuşaklar arası aktarımında neden ve nasıl sessizleştirildiği analitik araçlarla birlikte mercek altına alınacaktır.

Yöntem Hakkında

Çalışmanın odağı 2013-2017 yılları arasında doktora tez çalışmam kapsamında gerçekleştirdiğim ve hâlen Yahudi cemaati özelinde sürdürdüğüm bir saha çalışmasından elde edilen, İstanbul'da yaşayan, farklı kuşaklardan, sosyal sınıftan ve cinsiyetten Yahudiler ile yaptığım sözlü tarih ve derinlemesine mülakat görüşmelerine dayanmaktadır. Bu çalışmanın evrenini 34 kadın 26 erkek, toplam 60 kişi oluşturmaktadır. Cinsiyet açısından görüşmeciler arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Yaş değişkeni çerçevesinde de görüşmeciler üç yaş grubuna ayrılmaktadır: 25-43, 45-60, 65-93. Bu çalışma kapsamında üretilen analizler 1934 Trakya Pogromunu, 1942 Varlık Vergisi'ni ve sinagog bombalamalarını yaşamış birinci kuşağın, Trakya Pogromu ve Varlık Vergisi döneminde çocuk yaşta olan ikinci kuşağın anılarına ve ilk iki tarihsel olayı yaş itibari ile deneyimlememiş fakat bilgilerine ve kendilerine aktarılanlara dayanarak anlatan, sinagog bombalamalarını ise birebir yaşamış olan üçüncü kuşağın anlatılarına dayanmaktadır. Görüşmecilerin büyük bir kısmı orta ve orta üst sınıf mensubudurlar. Mesleki dağılımlarına baktığımızda farklı alanlarda uzmanlaştıklarını görmekteyiz: tekstil, dijital pazarlama, özel sektörde orta ve üst düzey yönetici, ressam, öğretmen, hayat koçu, tenis hocası, reklamcı, çevirmen, diş doktoru, avukat, iş adamı, turizm, danışman. 65 yaş üstü erkeklerin büyük bir çoğunluğu emekli, bu yaş grubundan kadınların hemen hepsi ise ev kadınıdır. 40 yaş üstü görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu evli; evli olmayan kadınlar da ya boşanmıştı ya da duldur.

Görüşmecilere kartopu örneklem yoluyla ulaşılmıştır. Konunun hassasiyeti gereği görüşmecilerin isimleri açık bir biçimde kullanılmamıştır. Birçok görüşmeci ile birden fazla görüşme yapılmıştır. Çalışmanın datasını katılımcıların profilleri, görüşmelerin deşifreyonu ve saha notları oluşturmaktaydı. Kayıt cihazına kaydettiğim görüşmeleri gizlilik ilkesinden dolayı kendim deşifre ettim. Her bir deşifreyonda çalışmada kullanacağım ana temaları tespit ettim. Bu çalışma İstanbul'da yaşayan Yahudiler ile ilgili mutlak bir temsiliyet iddiası taşımamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma nüfusları yaklaşık 18.000 olan Yahudi cemaatinden ağırlıklı olarak orta ve orta üst sınıftan⁷, farklı kuşaktan ve cinsiyetten 60 kişiyle yapılan bir örnekleme dayanmaktadır. Bu data bütününün bir parçası olması dolayısıyla parça-bütün hakkında bize önemli yapısal bilgiler vermektedir.

⁷ Cemaatin sınıfsal yapısına ilişkin daha detaylı bilgi ileriki kısımlarda verilecektir.

İstanbullu Yahudilerde Belleğin Sessizleşmesi

Kolektif bellek kavramı ilk defa sistematik olarak 1920'lerde Fransız sosyolog Maurice Halbwachs tarafından kullanılmıştır. Halbwachs'ın alanda çığır açan çalışmasında vurguladığı asıl nokta insanların hatırlamaları için olayları yaşamaları gerekmediği, ancak olayların hatırlanabilmesi ya da unutulmaması, unutturulmaması için insanların bir araya gelmeleri gerektiğidir.⁸ Toplumda yaşayan insanların anılarını yerleştirebilecekleri ve yeniden bulabilecekleri tek bellek toplumsal bellektir ve bu belleğin ana üreticileri aile, sosyal sınıflar ve dini cemaatlerdir (Halbwachs, 1992).⁹ Halbwachs'ın önemli ardıllarından biri olan Barry Schwartz da grupların kültürel temsillerle inşa ettiği belleğe, bireylerin neleri nasıl hatırladığının sosyal ve kültürel karakterine dikkatleri çekmiştir: "... kolektif bellek bireylerin geçmişe dair neye inandıkları ne hissettikleri ve ne bildikleridir." (Corning ve Schuman, 2015: 9-15). Kolektif bellek çoğunlukla insanların hayatlarında belirgin, uzun dönemde değişimler yaratan olaylardan oluşmaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008:17). Bu çalışmada "kolektif bellek" kavramı ile bir dini-etnik grup olarak grup üyeleri tarafından ortak bir geçmişe ve belleğe sahip olan Yahudi kadın ve erkeklerin "cemaat belleğine" referans verilmektedir.

Bireyler ait oldukları topluluklarla kendi kimliklerini tanımlama eğilimindedirler; yani geçmişin anlamlandırılması değerler ve inanışlarla içiçe geçmiştir. Kolektif bellek bir çok insanın kimliği için bir arka plan, çerçeve sağlamaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008). 1934 Trakya Pogromu, 1942 Varlık Vergisi ve İstanbul sinagog bombalamaları, Türkiye'nin resmi tarihinde yer almayan, Yahudilerin hayatında derin yaralar açmış ve kimliklerinin şekillenmesinde baskın bir etkiye sahip olan travmatik deneyimlerdir. Bu tartışmalar ışığında, bu üç tarihsel olay Yahudilerin bireysel belleklerdeki ve kendilerini ait hissettikleri cemaatin kolektif belleğindeki baskın travmaları olarak *seçilmiştir*; bu anılar Yahudi kimliğinin inşasında kuvvetli bir etkiye sahiptir ve de kolektif belleğin kuşaklar arası aktarımında, belleğin neden sessizleştirildiğine dair de en belirleyici rolü oynamaktadır.

Bu tarihsel travmalardan biri olan Varlık Vergisi'nin Yahudilerin ortak belleğinin yapı taşlarından birini oluşturduğundan yukarıda bahsedilmişti. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu aile içinde hem maddi hem de duygusal açıdan ağır bir yıkıma sebep olan bu tarihsel travmadan neredeyse hiç bahsedilmediğini, konu açıldığında aile büyükleri tarafından üstünün kapatıldığını, sanki hiç yaşanmamış gibi davranıldığını aktardılar. Birer dramatik miras niteliğinde olan Vergi'ye ait makbuzların ise sadece bir kaç ailede saklandığını, diğerlerinde, bir görüşmecimin "O kağıtları saklamamışlar, yakıp atmışlar kurtulmak için. Keşke saklasalardı tabi..." (E, Y, 55) ifadesinde de görüldüğü gibi, ortadan kaldırıldığını, bellekte ağırlığı olan acı hatıraları iptal etmek adına yok edildiğini tespit ettim. Bu bağlamda birinci ve ikinci kuşak Yahudilerin geçmişin acı deneyimleriyle, travmayla ilişkilerini "sessizleştirme", "bastırma" üzerine kurdukları görüşmeler sırasında sıklıkla gözlemlenmiştir.¹⁰ Leyla Neyzi de (2013: 20) belleğin hatırlamakla oldu-

⁸ Halbwachs'ın *Collective Memory* (Kolektif Bellek) isimli eseri yazarın 1945'de Buchenwald Alman Nazi kampında hayatını kaybetmesinden sonra basılmıştır.

⁹ Jan Assman (2010) tarafından öne sürülen "iletişimsel bellek" kavramı ise Halbwachs'ın "kolektif bellek" kavramı ile "kültürel bellek" arasındaki ayrışmayı ortaya koymaktadır. Bu kavramsallaştırmaya göre kültürel bellek kolektif belleğin bir türüdür, birçok insan tarafından ortak olarak paylaşılmaktadır ve insanlara bir aidiyet, kültürel-kolektif kimlik sağlamaktadır. Diğer taraftan Halbwachs "kolektif bellek" kavramını gelenekler, ritüeller, belleğin transferi alanlarından ayrı tutmuştur.

¹⁰ İkinci Dünya Savaşı'na dair belleğin ve bilginin kuşaklar arasında nasıl aktarıldığını ele alan bir çalışmada üst kuşaklar tarafından en genç kuşağa savaşa dair bireysel hatıraların çok limitli aktarıldığı tespit edilmiştir; Bkz. Stone, C. B., Van Der Haegen, A., Luminet, O., Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War 2 memories across and within Belgian French-speaking families, *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 3, Issue 4, 280-286.

ğu kadar unutmakla ve sessizlikte gizli olan şiddetle ilintili olduğunu ileri sürmektedir. Sessizlik (unutma), anlatı (hatırlama) gibi politik bir tercih olarak da görülmektedir aynı zamanda. Son yıllarda kültürel kimlik çalışmalarına olan ilginin arttığına ve popülerleştiğine tanık olmaktadır. Bu gelişmenin arkasında küresel alandaki liberalleşme ortamı ile birlikte farkındalığın artmasının geldiğini söyleyebiliriz. Farklı kimliklerin kültürel anlamda tanınması ile birlikte onlara yönelik farkındalıkta artmaktadır. Türkiye’de sosyal bilimsel yazında da son 15 yılda gayrimüslim azınlıklara yönelik ilginin arttığına tanık olmaktadır. Aşağıdaki görüşmecinin de belirttiği gibi gayrimüslimlerin hayatlarını derinden etkileyen tarihsel dönemler hakkında son yıllara kadar geniş toplumda da bir farkındalık bulunmamaktaydı.

“Kuzey-Güney savaşları bizi hiç ilgilendirmedir. Okyanusun öbür tarafındaydı ama okuduk bunları biz. Varlık Vergisi kendi ülkende yaşandı, ama ailede hiç konuşulmadı hakkında, ilginç. ... Müslümanlar da konuşmadı bunu. Bu bir tez konusu olabilir. Varlık Vergisi neden bilinmiyor?” (Y, 55, E)

“Çok çekildi Varlık Vergisi’nden. Hadi iyi şeylerden bahsedelim, bunlar unutulması gereken şeyler insan tarihiyle yüzleşmeli ama çok da üstüne gitmenin anlamı yok.” (Y, 61, E)

“Babam tarafındaysa vergiler ... geçenlerde sormuştum, amcamın gözü yaşardı ve anlattı o yüzden sormadım daha fazla. Travma büyük, hâlen konuşulmaz bizde.” (Y, 45, E)

İstanbul’un Yahudi toplumunda, Rum ve Ermeni cemaatleri için de bu durum geçerlidir, azınlık olarak kamusal alandaki az görünür olma hâlinin özel alana yansımaları, özel alanı farklılaştırmakta ve oradaki aile içi rolleri derinleştirmektedir. Azınlıklar için dışarıda ve içeride yaşanan iki ayrı kendini/azınlık kimliğini konumlandırma durumu vardır. Bu durum azınlıklarda aile içi yaşamı geniş topluma göre daha da özel bir alan hâline getirmektedir. Azınlıklarda özel alan bir yandan en sakınmasız olunan alanken, bir yandan da dışarıda sakınılması gereken durumların varlığının öğrenildiği ve dolayısıyla azınlık kimliğinin de aile içi inşa edildiği alandır. Yahudi kimliğinin korunduğu, aktarıldığı bir alan olma özelliği gösteren özel alan aynı zamanda travmaların gizlendiği, üstünün örtüldüğü bir alan hâline gelebilmektedir.

“Bu, evde konuşulan bir konu değildi, kendi aramızda arkadaşlarla sohbet ettiğimiz bir konuydu. Evde böyle bir olayın konuşulması başka birşey. Evde konuşulmazdı bu olaylar.” (Y, 50, K)

“Bizim evde de konuşulmazdı, anlatılmazdı travmalar. Bence çok az aile aktarıyordur çocuklarına bizim cemaatte.” (Y, 28, K)

Strateji, kimlik çalışmalarında anahtar bir kavramdır. Strateji, kişinin iradesi dışında trajik olaylarla baş edebilmek için seçtiği yolu ifade eder; zamanla da bir sonraki kuşaklara devredilir. Saha çalışması sırasında, çoğu görüşmecinin belleklerdeki tarihsel travmaları çocuklarına ak-

tarmadıklarını, çocuklar sormadıkça sessiz kalmayı tercih ettiklerini gözlemledim. Burada kuvvetle bastırılan, sessizleştirilen bir etnik belleğe tanık olmaktayız.¹¹ Yahudiler azınlık olmanın sadece hukuki bir statü değil aynı zamanda madunlaştırıcı bir politiko-sosyal süreç olduğunu da bu travmalar aracılığı ile deneyimlediler. Görüşmeler sırasında, özellikle Trakya Pogromu'nun en fazla bastırılan, sessizleştirilen bellek olduğunu tespit ettim. Trakya Pogromu İstanbul Yahudileri ile birebir ilişkili olmasa da tanık olunan travma olarak kolektif bellekte baskın olarak yer almaktadır. Aileleri pogromdan sonra İstanbul'a göç eden bir çok görüşmecim göçün gerçek sebebinin ne olduğu ve o tarihte neler yaşandığı ile ilgili çok ileriki yaşlarında, ancak kendi araştırmalarıyla ve çabalarıyla bir takım bilgilere ulaştıklarını, aile içinde yaşanan bu travmadan kesinlikle bahsedilmediğinin altını çizdiler.

“Edirne olaylarından sonra mı gelmiş dedemler bilmiyorum. Hatta Çanakkale'ye gitmiştim iş için, annem tarif etmişti bölgeyi, gidip bakmıştım. Hiç konuşulmazdı Edirne'de, Çanakkale'de hayat nasıldı ... neden gelmişler ... Anlatılmazdı hikayeler.” (Y, 32, K)

“1934 Trakya olayları bilinmez hiç mesela ... benim dedem Trakya'dan geldi ama...” (Y, 34, K)

Trakya'daki Pogrom sırasında komşusunun, dostlarının, yıllarca aynı sokağı paylaştıkları esnafın yıkımlara katılması, Yahudilerde, bu olaya tanıklık etmiş olanlarda ya da birebir deneyimlememiş olsa da kendisine aktarılanlarla birlikte, etkisi yıllar boyu silinmeyecek olan büyük bir hayalkırıklığı ve güven zedelenmesi yaratmıştır. Gayrimüslim bireyler açısından geçmişte yaşanan ayrımcı yurttaşlık pratiklerinin birinci ve ikinci kuşakta yarattığı kaygı, korku ve güvensizliğin tam anlamıyla ortadan kaybolmadığını, devletle ilişkiye girdikleri her alanda içlerinde bir çekince olduğunu; herhangi bir siyasi konjüktürel değişiklikte, İsrail-Türkiye arasındaki ilişkinin gerginleşmesi durumunda, tekrar bu tür hadiselerin olabileceğine inandıklarını ve bu yüzden eşit vatandaş olarak görüleceklerine dair inancın az olduğunu tespit ettim. Geçmişin hafızası kendini bugünden yeniden üretmektedir.

“Ben ne yapsam yapıyım burda kök salamıyorum. Bunca yıl yaşamamıza rağmen ... bir an geliyor bütün taş taş üstüne yaparsın ya pat gelir bir şey. Herşeye rağmen çok seviyoruz ama güvensizlikle yaşamak çok zor.” (Y, 64, K)

“Beynimizin bir yerine 'tekrar olur mu böyle olaylar?' düşüncesi vardır. Özellikle bizim kuşakta, gençlerde çok olduğunu söyleyemiyem.” (Y, 68, E)

Gerek Varlık Vergisi gerekse 1934 Pogromu hakkında bir bellek aktarımı yapılmamasının arkasındaki en önemli faktörlerden biri II. Dünya Savaşı'nda Almanya'da gerçekleşen Yahudi Soykırımını ile bir kıyaslama yapılması ve orada yaşanan katliam karşısında Yahudilerin bu ülkede yaşadıkları dışlanmaları ve ayrımcılıkları “çok büyütmeyerek” belleklerinin derinliklerine

¹¹ Sosyal bellekteki kolektif travmatik olaylarla baş edebilme yöntemi olarak unutmanın ve bastırmanın önemine vurgu yapan bir çalışma için Bkz. Marques, J., Paez D. ve Serra, A. F., (2008). *Social Sharing, Emotional Climate, and the Transgenerational Transmission of Memories*. In James W. Pennebaker & Dario Paez & Bernard Rime (Eds.), *Collective Memory of Political Events, Social Psychological Perspectives* (253-277), Germany: De Gruyter.

gömüp sessizleştirmeleridir.¹²

“Konuşulmaz hiç olaylar hakkında, bak çevrene, çok az Yahudi ailede anlatılır. ‘Dünyada Holokost gibi bir vahşet yaşanmış, bizimde burada malımız alınmış biraz nolucak ki’, denir ve kapatılır konuların üstü.” (Y, 45, E)

“Bizim ailede hiç konuşulmazdı geçmiş hakkında. Unutulup gidecek maalesef yaşananlar ... bence bunun en önemli sebebi bir toplumu ortadan kaldırmaya yönelik en büyük vahşetin Yahudi toplumunun başına gelmiş olması ve sürekli bununla bir karşılaştırma yapılması. ‘Bizi sigara izmariti gibi ezmeye çalıştılar, birazcık canımız acımış burda, önemli değil’ kafası var.” (Y, 36, K)

Birinci ve ikinci kuşaktan Yahudi görüşmeciler bu iki tarihsel travmanın bir alt kuşaklara aktarılmamasının arkasındaki baskın sebeplerden biri olarak, çocuklarının buldukları ülkede daha mutlu, huzurlu yaşayabilmeleri, buldukları ortama adapte olmaları ve geniş topluma karşı nefret beslememeleri adına aktarmamayı ya da limitli olarak aktarmayı tercih ettiklerini vurgulamışlardır. Daha önce de belirtildiği gibi akademik ve politik yazında gayrimüslim azınlıklarla ilgili çalışmalar 2000’lerin ortalarından itibaren yoğunluk kazanmıştır. Geçmişe dair bilgiye sahip olmanın çok daha kolaylaştığı bu dönemde genç kuşaktan birçok görüşmecimin kendilerini psikolojik olarak korumak, üzülmemek adına geçmişi çok fazla irdelemediklerini, aile geçmişleri hakkında araştırma yapmadıklarını, okumadıklarını, öğrenmemeyi tercih ettiklerini tespit ettim. Bunun yanı sıra geçmişin izini takip edip, ailedeki yaşlılarla kameraya çekerek görüşmeler yapan, akademik veya popüler kültür aracılığı ile bilgiye sahip olmaya çalışan gençler de bulunmaktadır. Geçmişle bağlantı kurmaya çalışmak veya buna karşı kendini kapatmanın tamamen bireysel bir seçim olduğunu ve psikolojik faktörlerle ilintili olduğunu gözlemledim.

“... sonradan öğrendiklerimle bağdaştırdığım bir açıklama yapabilirim tabii, dedemlerin gelme sebepleri Edirne olaylarıymış. Ben yıllar sonra, nerdeyse bir yıl önce öğrendim. Hiçbir şey anlatılmadı ve konuşulmadı. ‘Bunu konuşmak gereksiz zaten yaşadığımız yere adapte

¹² Üçüncü kuşak Holokost kurtulanları arasında travmanın kuşaklar arası aktarımını inceleyen bir çalışmada, üçüncü kuşağın, büyükanne-babalarmın tarihini yeniden inşa ettikleri, acı yüklü anılar yerine bugün hayatta olmalarını sağlayan aile büyüklerinin vedikleri yaşam mücadelesinin sürekli ön plana çıkartıldığı tespit edilmiştir, Kahen-Nissebaum, M. C. (2011). Exploring Intergenerational Transmission of Trauma in Third Generation Holocaust Survivors. Doctorate in Social Work (DSW) Dissertations Summer 2011, 1-91, University of Pennsylvania. “Kolektif belleğin kurucuları” olarak tarif edilen cemaat organizasyonlarının Fransa’daki Yahudi mirasının aktarımındaki rolünü inceleyen bir makale için Bkz. Assan, V. (2017). The Transmission of the Jewish Past in France Through the Prism of Community Organizations, *Springer Link*, July 2017, Volume 37, 2 (245-256); Sdney Yahudi Cemaatinin pratiğini konu alan bir makale için Bkz. Cohen, S.K. (2017). “Remembering For Us”: The Transgenerational Transmission of Holocaust Memory and Commemoration, *Holocaust Studies A Journal of Culture and History*, Volume 13, 2-3, (109-128). Holokost kurtulanlarının ikinci kuşağının tecrübelerindeki benzerlikler ve farklılıklara odaklanan çalışmalar için Bkz. Pickering, M., Keightly, E. (2012). Communities of Memory and the Problem of Transmission, *European Journal of Cultural Studies Sage*, 16 (1), (115-131); Fass, P. (2011). *Inheriting the Holocaust: A Second Generation Memoir*. (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press). Holokost’un kuşaklar arası aktarımında sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet, aile dinamikleri, kültüre ve göçmen statüsüne vurgu yapan bir çalışma için Bkz. Prince, R.M. (1985). Second generation effects of historical trauma. *Psychoanalytic Review*, 72(1), (9-29). Üç kuşak arasında Holokost belleğinin nasıl ölümsüzleştirildiğine dair bir saha çalışması için Bkz. Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational Transmission of Trauma in Three Generations: A Preliminary Study, *Qualitative Social Work Sage*, Volume 6, Issue 1, (75-94). Günümüzde genç Yahudilerin kendilerinden önceki kuşaklara ait olan Holokost tecrübelerinden ve anılarından nasıl etkilendiklerini, bu belleğin Yahudi kimliklerinin nasıl bir parçasını oluşturduğunu, Holokost belleğinin hangi şartlarda, farklı sosyal kültürlerde sessizleştirildiğini veya anlatıldığını inceleyen kapsamlı bir çalışma için Bkz. Seeborg, M.L., Levin, I., Lenz, C. (2013). *The Holocaust in the Active Memory, The Past in the Present*. (London, New York: Routledge). Macaristan’da Yahudi Soykırımı’na tanıklık etmiş ailelerde belleğin üçüncü ve dördüncü kuşaklara çok nadiren aktarıldığını vurgulayan bir çalışma için Bkz. Kunt, G. (2017). “Mapping the Intergenerational Memory of the Holocaust in Hungarian Bystander Families: The Case of Sacha Batthyány’s Identity Novel, Und was hat das mit mir zu tun? [‘And What Does That Have to Do With Me?’].” *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 10 (2017) DOI: 10.5195/ahca.2017.279.

olmamızdan öte başka seçeneğimiz yok da' olabilir bence sebebi. Abim, kuzenlerim kimse bilmiyordu. Bunlar Rıfat Bali'nin kitabını okuduktan sonra ortaya çıktı.” (Y, 64, E)

“Anlatıp huzuru kaçırmamanın bir gereği yok, nefret besleyerek, suçlayarak yaşamak doğru değil. En iyisi güzel şeylerden konuşalım...” (Y, 65, E)

“Ali'ye Ahmet'e nefret besleyerek yaşamak çok zor, gerek de yok. Ben de o yüzden öğrenmeyi tercih ediyorum.” (Y, 34, K)

“Bu konuda son yıllarda çok şey yazıldı çizildi, filmler çekildi. Ben kesinlikle öğrenilmesi ve belleğe sahip çıkılması gerektiğini düşünüyorum.” (Y, 28, K)

Travmaların aile içinde aktarılmamasının izleri ayrıca devlet-cemaat arasında kurulmuş olan tarihsel ilişkisellikte de aranabilir. 1492 yılında Osmanlı'ya İspanyol Engizisyonu'ndan kaçarak “kabul edilmelerinin” bir sonucu olarak Yahudiler Türkiye'yi “hoşgören ülke”, kendilerini de “hoşgörülen Öteki” ve “iyi azınlık” olarak resmetmişlerdir. Yahudi cemaati Rum ve Ermeni cemaatleri ile karşılaştırıldığında Cumhuriyetin inşasından itibaren devletle çok daha ılımlı bir ilişki kurmuştur. Bu bağlamda kültürel anlamda Türkleşmeye en fazla gayret eden cemaat de Yahudiler olmuştur. Onları “Türk” olmaya en yakın aday grup yapan özelliklerin belki de en önemlisi, Rumlarda ve Ermenilerde olduğu gibi Cumhuriyetin kuruluşunu önceleyen bir toprak iddiası ve talebinde bulunmamış olmaları gelmektedir. Bu durumu etkileyen diğer bir önemli faktörde Yahudilerin tarihsel olarak binlerce yıl boyunca göç eden, devletsiz bir topluluk olmaları gelmektedir. Yahudi toplumu kendilerini kabul eden Osmanlı'ya ve sonrasında yeni kurulan Cumhuriyet'e bu bağlamda bağlılığını ve sadakatini göstermek durumunda bırakılmıştır. Kültürel ve dini bağlamda Yahudi kimliklerini özel alanda korumak ve bu kültürü bir alt kuşaklara iletmekle birlikte geniş topluma mümkün olduğunca entegre olmaya çalışmışlardır.¹³ Bu “sadık vatandaş” olma durumu en çok da travmalar karşısında suskun kalmada, politik alanda devletle herhangi bir mücadeleye girmeme de, apolitik olmayı bir politik tercih olarak benimsemelerinde billurlaşmaktadır.

“Bizim cemaatte şu mantık vardır: kayadez, Ladino dilinde sessiz kalma anlamına gelir. ‘Mutlu yaşamak için gizli yaşayalım’. O yüzden biz ne hükümet meselelerine karışırız ne de yaşanan travmalar hakkında konuşuruz.” (Y, 51, E)

“Konuşulmamasının arkasındaki sebep bence hâlâ toplumun kendini “hoşgörülen toplum” olarak kabul etmesinde yatıyor. Biz toplum olarak böyleyizdir ama, sürekli kovulan bir millet olmuş olduğumuz için, İsrail kurulana kadar, gittiğimiz ülkelere uyum sağlamaya çalışırız. O yüzden de olumsuz hadiseler unutturulmaya çalışılır, anlatılmaz hiç, sesimizi çıkarmayız. Anlatan varsa da çok nadirdir.” (Y, 65, K)

¹³ Yahudiler yüzyıllar boyunca ayırt edici grup kimliklerini korumak ve aynı zamanda geniş toplumla kültürel bir etkileşime girmek arasında hassas bir denge kurmuşlardır; bu bağlamda etnisite ve kimlik çalışmalarında özel bir alan kaplamaktadırlar. Bu konuyu ele alan bazı çalışmalar için Bkz. Schachter & Ventura, 2008; Askénazi, 2005; Rosen, 1995; Boyarin & Boyarin, 1995; Brandes, 2004; Cohen, 2009; Kopelowitz, Revivi, 2008; Waxman, 2008.

Yakın geçmişte azınlık kimliklerinden dolayı yaşadıkları ayrımcılıkların izinin Yahudilerin belleklerinde canlı bir yer tuttuğundan yukarıda bahsedilmişti. Buna bağlı olarak da devlet-bürokrasi ile ilişkiye girmemeyi, pasif bir tutum izlemeyi tercih etmektedirler. Gayrimüslimler ontolojik-özel olarak “makbul vatandaş”¹⁴ tanımlamasının dışında oldukları için herhangi bir edimle bir mücadele içine girmemişler; risk almamışlardır. Türkiye’deki otoriter siyasi kültürden kendilerine düşen payları içselleştirmişlerdir.

Üçüncü kuşak Yahudi görüşmeciler geçmişte yaşanan tecrübelerin aile içinde travmadan kaynaklı korkudan, güvensizlikten dolayı genelde aile içinde çocukları korumak amaçlı onlardan saklandığını, yaşadıkları ülkede çocukların mutlu, güvenli ve huzurlu bir gelecek kurabilmeleri için geçmişe dair bu türden olumsuz hikayelerin genelde üstü kapatılarak, önemsizmiş gibi geçiştirildiğini, sansürlenerek aktarıldığını veya tamamen “dilini sessizleştirildiği”ni vurguladılar.

“Bu arada bunlar evde konuşulmaz. Çok tabusaldır. Aktarılmaz. Muhtemelen anlatırken tekrar yaşamak istemiyor, bir de kin aşılacak istemiyor. Arkadaşlar arasında da kimse kimseye anlatmazdı hikayesini, çok ilginç.” (Y, 33, K)

“Bırak aile içinde konuşulmasını, cemaat içinde de konuşulmaz bu olaylar hakkında.” (Y, 38, K)

Genç kuşaktan Yahudiler ailelerinin bu sessiz kalma durumuna tepkili bir biçimde, geçmişte yaşananlarla yüzleşilmesi gerektiğini aksi takdirde sağlıklı bir gelecek kurmalarının mümkün olmadığını altını çizirken, kimi gençlerin de anlatmak/susmak arasında bir ikilemde kaldıklarını gözlemledim.

“Türkiyeli Yahudilerin durumu bence çok ilginç. Hep daha sessiz kalmayı tercih etmişlerdir diğer gayrimüslim toplumlara göre. ‘Fazla sesimizi çıkarmayalım’. Doğruluğu tartışılır, belki de burda yaşıyorsak böyle davranmak zorundayızdır...” (Y, 32, K)

“Geçmişte yaşanan tatsız hadiseler hâlâ belleklerde. Aktarılmıyor ama duruyor orda. Konuşsak, tartışsak ne kazanıcaz ki? Bastırılması da doğru değil ama... Bence yüzleşilmesi lazım, ne olursa olsun.” (Y, 28, E)

“Bu cerahati deşmezsek asla gelecekle sağlam bir köprü kuramayız.” (Y, 37, K)

Yahudi toplumunun belleğindeki diğer bir toplumsal travma da sinagog bombalamalarıdır. Literatürde yer alan çalışmalara göre genel olarak 12-25 yaş arasında, büyük ulusal-toplumsal olayları tecrübe edenler bunlardan en fazla etkilenen yaş grubunu oluşturmaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008; Schuman ve Scott, 1998). 2003 yılında İstanbul’da gerçekleşen sinagog bombalamalarından sadece üç görüşmeci bahsederken, yaş itibari ile Trakya Pogromu ve Varlık Vergisi’ne tanıklık etmemiş, sinagog bombalarını ise birebir yaşamış olan genç kuşaktan sadece iki görüşmecim aktarımda bulunmuştur. Sinagog bombalamaları yabancı bir terör örgütü tarafından gerçekleştirildiği için cemaat içinde büyük bir travma yaratmış olmasına rağmen Yahudi-

¹⁴ Terim, Füsün Üstel’den ödünç alınmıştır.

lerin devletlerine karşı bir güvensizlik hissetmelerine sebep olmamıştır. Sadece üç görüşmecinin patlamalara değinmesinin, aile içinde bu konuda bir bellek aktarımı yapılmamasının, ve sinagog bombalamalarını diğer iki tarihsel travmadan ayıran sebebin bu olduğu düşünülmektedir.

“Kimse Türkiyeyle bağdaştırmadı bunu, zaten bütün dünyada oluyor bu tip olaylar. Ucuz atlattık sayılır hatta. Babam da, dedem de ananem de ‘hadi gidiyoruz burdan’ demediler. Konuşulmadı da hiç aile içinde veya cemaat içinde sonrasında. Öbür haftaya gitmeye devam ettiler Sinagog’a. Ben bunun ne kadar büyük birşey olduğunu yurtdışında anlattığım zaman anlıyorum.” (Y, 29, E)

“Kesinlikle cemaat içinde Türkiye’yle bağdaştırılmadı. Madrid’de de sinagogu havaya patlatıyorlar. Her yerde olabilir maalesef...” (Y, 65, E)

Kuşaklararası travma aktarımında sansür uygulanması, belli bölümlerin bilinçli olarak atlanması, ya da tamamen belleğin sessizleştirilmesi azınlık kimliğinin oluşum sürecindeki güvenlik kaygısından kaynaklanmaktadır. Kolektif bellekteki ortak deneyimler ve geçmişte yaşanmışlıklar travma ya da nostalji olarak aktarılırken, bellekteki kayıtlar belli bir süzgeçten geçirilerek aktarılmaktadır. Dolayısıyla geçmişteki travmalardan kaçınılmakta ve psikolojik olarak yok saymaya, üstünü kapatmaya çalışmaktadırlar. Bu bir kuşaklar arası kolektif bellek aktarımı stratejisi olarak işlemektedir (Kaymak, 2017). Bu strateji sonraki kuşakları travmanın etkisinden korumak amacıyla olduğu kadar nostaljide olduğu gibi geçmiş bugünden daha mutlu/güzel günler olarak gelecek kuşakların belleğine yerleştirmek amacıyla da olabilmektedir. Bu bağlamda bazı bireyler geçmişin acı yüklü hikayelerini bir alt kuşaklara iletmeyerek, “kuşaklar arası tampon” görevi üstlenmektedirler (Manoogian, 2017). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, homojen, bütüncül yapıda bir Yahudi toplumu bulunmamaktadır. Bu anlamda travmatik belleğin kuşaklar arası aktarımı da yukarıda belirttiğim gibi aileden aileye değişkenlik gösterebilmektedir. Etnik, siyasi bilinci yüksek olan ebeveynler çocuklarına aile belleklerinde yer tutan hikayeleri ergenlik yaşlarından itibaren anlatırken, kimisi 30’lu-40’lu yaşlara geldiğinde anlatmayı tercih etmiş, kimisi tamamen belleği sessizleştirmiş kimileri de güncelik hayatlarında bir yap-boz u birleştirir gibi parça parça öğrenmişlerdir. Bu bağlamda Yahudi cemaati sosyo-ekonomik, cinsiyet ve kuşak değişkenleriyle incelendiğinde kendi içinde çok parçalı, akışkan, karmaşık bir yapı sergilemektedir.

Kolektif belleklerdeki travmaların aktarımında Yahudilerin devletle olumlu ilişkilerini bozacak bir karşıtlık oluşmaması stratejisi ile belleğin kuşaklararası aktarımında sesizlik ya da önemsizleştirerek aktarmanın hâkim olduğundan bahsedilmiştir.¹⁵ Bunun en iyi örneklerinden biri 15 Kasım 2003 sinagog saldırılarından hemen önce iki İslamcı eylemci tarafından bir nefret cinayetine kurban giden diş hekimi Yasef Yahya’dan hiçbir görüşmecinin bahsetmemiş olmasıdır. Bu bağlamda Yahudilerin kolektif belleğinde bu cinayetin yer almadığı söylenebilir.

Değerlendirme

Gayrimüslim azınlıklarla ilgili 1990’ların ortasından itibaren artan ilgi özellikle Cumhuriyet dönemi politikalarına, Lozan ile birlikte azınlık statüsü elde eden gayrimüslimlerin karşılaştıkları ayrımcı yurttaşlık uygulamalarına tarihsel, hukuki ve siyasi perspektiflerden odaklanmıştır. Bu akademik birikim sayesinde resmi tarih tezinde yer almayan birçok başlık, 1934 Trakya

¹⁵ Yahudilerin bireysel/kolektif belleklerdeki bu üç baskın travma haricinde doktora tezim kapsamında incelediğim İstanbul’da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudilerin ortak kolektif belleklerdeki travmaların 20 Kur’a Askerlik ve 6-7 Eylül Pogromu olduğunu tespit ettim.

Pogromu, 1942 Varlık Vergisi gibi, ilk defa bu dönemde tarih yazımında eleştirel bir yaklaşımla dillendirilmeye başlanmıştır. Bu tür çalışmalar daha çok vatandaşlık-milliyetçilik-ulusçuluk ekseninde yoğunlaşmıştır. Gayrimüslimleri gündelik hayat pratikleri içinde inceleyen çalışmalar ise son yıllarda bu alanda artış yaşanmasına karşın, akademik alanda henüz hak ettiği yeri kaplamamaktadır. Bu çalışma, bu boşluğun giderilmesine yönelik çabanın adımlarından biri sayılabilir.

İstanbul Yahudilerin kolektif belleğinde 1934 Trakya Pogromu, 1942 Varlık Vergisi ve İstanbul sinagog bombalamalarının kuşaklar arası aktarımında neden sessizleştirildiğini, bastırıldığını, bazı anıların ise neden sansürlenerek aktarıldığını ağırlıklı olarak orta sınıftan, kadın-erkek ve farklı kuşaktan Yahudi ile yapılan sözlü tarih ve derinlemesine mülakatlara dayanarak anlamaya yönelik olan bu çalışmada, travmalarla baş etme yöntemleri olarak “dil sessizleştirilmesi” ve “sansür” yöntemlerinin, belleğin aktarımında güvenlik stratejileri olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Birinci ve ikinci kuşaktan görüşmeciler çocuklarına, yaşadıkları topraklarda düşmanlık beslemeden ve kin gütmeden yaşamaya devam edebilmeleri ve aile bireylerini korumak amaçlı geçmişte yaşanmış olumsuz olayları çok sınırlı aktararak, veya hiç aktarmayıp susmayı tercih ederek, “dili sessizleştirmek”tedirler. Korku ve çekinceler, aile içinde geçmişle ilgili deneyimlerin sessizleştirilmesi, aktarılmamasıyla sonuçlanabilmektedir. Görüşmeler sırasında geçmişte yaşanan acı anılara birer tabu gibi yaklaşıldığı, yaşanan olumsuzlukları bellekte tekrar canlandırmamak ve bir alt kuşaklara düşmanlık-öfke-kin aşılammak için aile içinde geçmişte yaşanan olumsuzluklar hakkında konuşulmadığı, ya da hikayelerin sansürlenerek çok kısıtlı bir biçimde aktarıldığı tespit edilmiştir. Görüşmeler sırasında ortaya çıkan önemli tespitlerden biri de geçmişte yaşanan olaylara bir “yasak” gibi yaklaşıldığıdır. Bu çalışma sonucunda Yahudilerin geçmişin acıları hakkında susmalarının, sessiz kalmalarının sadece azınlık bir toplum olarak demografik açıdan dezavantajlı olmalarına ve/veya siyasi olarak zayıf olmalarına bağlandırılmayacağı sonucuna varılmıştır.

1948’de İsrail devleti kurulana kadar devletsiz olan Yahudiler yerleştikleri topraklarda kendi kültürlerini korumak ve geniş topluma entegre olmaya çalışmak arasında hassas bir denge kurmaya çalışmışlardır. Türkiye gibi merkezi otoriter kültüre sahip bir toplumda gayrimüslim bir birey olarak, tarihsel açıdan devletle olan ilişkisellikleri göz önüne alındığında Rum ve Ermeni toplumlarına nazaran Türkleşmeye daha yakın bir grup olmalarına ve bu konuda daha fazla çaba sarf etmelerine rağmen, eşit vatandaşlık pastasından kendilerine düşen payı alamayacaklarına, hak taleplerinin karşılığı olmayacağına inanmaları, görüşmeler sırasında kendilerini sıklıkla “yalnız bir toplum” olarak nitelendirmeleri ve bu doğrultuda apolitik olmayı bir politik tercih olarak benimsemeleri, *kayedez* felsefesiyle hareket etmeleri, Yahudilerin belleklerdeki tarihsel travmaları bir alt kuşaklara aktarmayı tercih etmemelerinin arkasındaki baskın yapısal unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Görüşmeler sonucunda Türkiyeli Yahudilerin Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bu topraklarda pratik ettikleri ayrımcı yurttaşlık uygulamalarını sıklıkla Holokost ile karşılaştırdıkları ve önemsizleştirerek üstünü örttüğü de öne çıkan bir diğer tespit olmuştur. Soykırım belleği, görüşmecilerin ailesinde yaşanmamış olsa da, kuşaklar boyu aktarılması gereken bir bellek olarak ön plana çıkmaktadır.

Genç kuşak Yahudiler bellek aktarımının alt kuşaklara kin ve öfke aşılammadan, ailede çocuğun olumsuz anlamda etkilenmeyeceği bir yaşa geldiğinde (genelde lise çağlarında) yapılması

gerektiğine inanmaktadırlar. Geçmişte yaşananların üstünü örtmek yerine travmalarla ilgili bellek aktarımının toplumlar arasında yüzleşmenin sağlanması, güven inşa edilmesi açısından çok gerekli olduğunu; yaşanmış tecrübelerin üst kuşaklar tarafından aile içinde aktarılmadığında ve sessizleştirildiğinde tarihlerinin unutulmaya yüz tuttuğunu düşünmektedirler. İstanbul'da Yahudi olmak, travmalarla biçimlenen bir kolektif belleğin oluşmasını da birlikte getirmektedir. Kendileri birebir parçası/mağduru olmamış olsalar da ait oldukları cemaatin kolektif belleğinde yer etmiş travmalar, belirli stratejilerle aile içinde aktarılmaktadır. Bu çalışma kapsamında analiz edilen görüşmeler sonucunda İstanbullu Yahudilerin bireysel belleklerinin kendi deneyimleri kadar, cemaatlerinin kolektif belleğinden aktarılan bilgilerle de oluştuğu görülmüştür.

Görüşmeler sırasında Varlık Vergisi, Trakya Pogromu ve sinagog bombalamalarını tarif etmek için kullanılan ifadeler görüşmecilerin bu dönemi nasıl anlamlandırdıklarını incelemek açısından önemlidir. Birinci ve ikinci kuşaktan Yahudilerin Varlık Vergisi ve Trakya Pogromunu tarif etmek için kullandıkları terimler arasında “trajedi, olaylar, hadiseler, travma” gelirken genç Yahudilerin ağırlıklı bu iki tarihsel olayı “travma” ifadesi ile tanımladıkları dikkat çekmektedir. İstanbul'daki sinagog bombalamaları ise bu iki travmadan ayrı tutulmaktadır ve her üç kuşaktan görüşmecinin bu dönemi tanımlamak için “bombalama” ifadesini kullandıkları gözlemlenmiştir.

Bu tespitler ışığında şunu da belirtmek gerekir ki, yapılan saha çalışması sonucunda bu araştırmanın İstanbul'da yaşayan Yahudi cemaatini temsil etmek gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Ayrıca bu çalışma İstanbul'da yaşayan ağırlıklı orta ve orta-üst sınıfa ait Yahudiler ile yapılmıştır. 1948'de İsrail devletinin kurulması ile birlikte orta alt sınıfa mensub, özellikle Hasköy ve Balat'da yaşayan, Yahudiler bu ülkeye göç etmişlerdir. Doktora tezim (Kaymak, 2016) kapsamında gerçekleştirdiğim görüşmelerde de 2000'li yıllardaki ekonomik krizler sonucu cemaat içinde kayda değer anlamda bir yoksullaşma olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda cemaatin sınıfsal haritasını günümüzde ağırlıklı olarak orta sınıf oluşturmaktadır. İleriki zamanlarda niteliksel yöntemlerle orta alt sınıftan Yahudi cemaatine mensub kişilerle de yapılacak bir saha çalışması cemaatin heterojen, katmanlı yapısını anlamamızda faydalı olacaktır. Çalışmanın kuşak ve sosyal sınıf dışındaki bir diğer değişkeni de cinsiyetti. Bellek aktarımının toplumsal cinsiyete dayalı olarak nasıl farklılaştığı sorusu bu çalışmanın kapsamının dışında kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında sorulan sorular ve elde edilen cevapların analizi sonucunda travmaların aile içinde aktarımında kadın ve erkek görüşmeciler arasında aktarımın niteliği, aktarım sırasında uygulanan stratejiler temelinde herhangi bir cinsiyet farklılığına rastlanmamıştır. Azınlık/Yahudi kimliği bu bağlamda toplumsal cinsiyet kimliğini kesmektedir. Yahudi kadın ve erkeklerin belleklerdeki seçilmiş travmalara dair anlatımlardaki farklılıklar yoluyla, bellek aktarımının cinsiyete dayalı temsilinin ortaya konulması, belleğin kuşaklar arası aktarımının toplumsal cinsiyet gözlüğüyle daha derinlemesine incelenmesi bu alanda çalışılmayı bekleyen bir diğer başlığı oluşturmaktadır.¹⁶ Türkiyeli gayrimüslimler toplumlar arasında, örnek olarak Yahudilerle Ermeniler, travmaların kuşaklar arası aktarımının nasıl bir değişim gösterdiği, aktarım sırasında uyguladıkları stratejiler, süreklilikler ve kırılmaların neler olduğunun mercek altına alınması literatürü zen-

¹⁶ 1980'lerin başından itibaren hız kazanan Holokost'un cinsiyete dayalı analizleri 1990'lara gelindiğinde bu alanda geniş bir literatür yaratmaya başlamıştır. Bu çalışmalar Holokost alanına sadece “kadınların anlatıları” nı eklememiştir, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin önemi de tartışılmaya başlanmıştır. Hepsini kapsamasına da Holokost alanına toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşan güncel çalışmaların bir derlemesi için Bkz. Bergen, D. (2013); Rittner, C., Roth, J. K. (1993). *Different Voices Women and the Holocaust*, Minnesota: Paragon House. Auschwitz'deki kadın temsiliyeti için Bkz. Jacobs, J. (2008). *Gender and Collective Memory, Women and Representation at Auschwitz*, *Sage Memory Studies* Vol 1(2), (211–225).

ginleştirmesi açısından bu alandaki araştırmacıları çalışılmak üzere bekleyen bir diğer başlığı oluşturmaktadır. İnterdisipliner alanda bu dini-etnik cemaati niteliksel yöntemlerle inceleyen çalışmaların azlığı bu çalışmayı kendi kuramını sahaya dayanarak temellendirmesi ihtiyacına yöneltmiştir. Tam da bu noktada çalışma, Türkiye’deki etno-dinsel azınlıkların kolektif belleklerinde yer alan travmalarla kurdukları ilişkileri ve belleğin azınlık kimliğini şekillendirici gücünü anlamaya yönelik literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

- Aktar, A. (2012). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. 11. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Assman, J. (2010). Communicative and Cultural Memory. In J. Assman (Ed.), *A Companion to Cultural Memory Studies* (pp.280-295). Germany: De Gruyter.
- Askénazi, L. (2005). L’identité d’un peuple. In L. Askénazi & M. Goldman (Eds.), *La parole et l’écrit. Vol. 2: Penser la vie juive aujourd’hui* (pp.141- 149). Paris: Albin Michel.
- Aslanoğlu, A. M., Benlisoy, F., Rigas H. (2012). *İstanbul Rumları Bugün ve Yarın*. İstanbul: İstos.
- Assan, V. (2017). The Transmission of the Jewish Past in France Through the Prism of Community Organizations. *Springer Link*, July 2017, Volume 37, No.2, 245-256.
- Baer, M.D. (2010). *The Dönme, Jewish Converts, Muslim Revolutionaries and Secular Turks*. California: Stanford University Press.
- Bali, N. R. (2012). *Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklıklar*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Bali, N. R. (2005). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. 7. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benbassa, E., Rodrigue A. (2010). *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi* (Çev. Ayşe Atasoy). 3. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bergen, D. (2013). What Do Studies of Women, Gender, and Sexuality Contribute to Understanding the Holocaust? In Goldenberg, M., Shapiro, A.H. (Ed.), *Different Horrors, Same Hell: Gender and the Holocaust*, (pp.30-31). USA: University of Washington Press,
- Bilal, Melissa (2014). Türkiyeli Ermenileri Hatırlamak. *Bir Zamanlar Ermeniler Vardı* (Der. Abdullah Onay). 4. Bs. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bilal, Melissa (2004). *Direnişin Şarkısı: Ondokuzuncu Yüzyılda Ermeni Ninileri, The Lost Lullaby and Being an Armenian in Turkey*. (Basılmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Boyarin D., Boyarin, J. (1995). Diaspora and Jewish identity. In K. Appiah & H. Gates (Eds.), *Identities* (pp. 305-337). Chicago: University of Chicago Press.
- Brandes, S. (2004). *Religion, ethnic identity, and the sense of belonging. Proceedings from Institute for Advanced Studies 2004. Dynamic Jewish Belonging: Shifting Jewish Identities and Collective Involvements in Comparative Perspective*. Jerusalem: Hebrew University.
- Brink-Danan, M. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye’de Yahudiler, Hoşgörünün Öteki Yüzü* (Çev. Barış Cezar). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cohen, S.K. (2017). “Remembering For Us”: The Transgenerational Transmission of Holocaust Memory and Commemoration. *Holocaust Studies A Journal of Culture and History*, Volume 13, No.2-3, 109-128.
- Cohen, E.H. (2009). *The Jews of France at the turn of the third millennium: A sociological and cultural analysis*. Jerusalem: Rappaport Center.
- Corning, A., Schuman, H. (2015). *Generations and Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Demirel, I. (2010). *Çanakkale Yahudi Cemaati ile Gayrimüslim Politikalarının İzinde* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.

Ekmekçiöğlü, Lerna (2016). *Recovering Armenia, The Limits of Belonging in Post-Genocide Turkey*. California: Stanford University Press.

Fass, P. (2011). *Inheriting the Holocaust: A Second Generation Memoir*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Hirsch, M. (2012). *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

Kahen-Nissebaum, M. C. (2011). *Exploring Intergenerational Transmission of Trauma in Third Generation Holocaust Survivors*. (Doctoral dissertation, University of Pennsylvania).

Kaymak, Ö. (2017). *İstanbul'da Az(ınlık) Olmak: Gündelik Hayatta Rumlar, Yahudiler, Ermeniler*. İstanbul: Libra Yayınları.

Kaymak, Ö. (2016). *İstanbul'da Rum, Yahudi ve Ermeni Cemaatlerinin Sosyo-Mekansal İnşası* (Yayımlanmış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, İstanbul).

Kaymak, Ö., Beylunoğlu, A.M. (2017). An Analysis of National and Minority Identity Relationality: The Case of Antiochian Eastern Orthodox Community in Istanbul, *Poligrafi, Islam and Democracy*, Volume 85-86, No.22, 65-87.

Kopelowitz, E., Revivi, M. (Eds.). (2008). *Building Jewish peoplehood: Challenges and possibilities*. Brighton: Academic Studies Press.

Kunt, G. (2017). Mapping the Intergenerational Memory of the Holocaust in Hungarian Bystander Families: The Case of Sacha Batthyány's Identity Novel, Und was hat das mit mir zu tun? ['And What Does That Have to Do With Me?']. *Hungarian Cultural Studies*. e-Journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 10 (2017) DOI: 10.5195/ahca.2017.279.

Levi, A. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. 3. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational Transmission of Trauma in Three Generations: A Preliminary Study. *Qualitative Social Work Sage*, Volume 6, Issue 1, 75-94.

Maksudyan, Nazan (2015). Üç kuşak üç katliam: 1894'den 1915'e Ermeni çocuklar ve yetimler. *Toplum ve Bilim*, Sayı 132.

Manoogian, M. M., Walker, A. J., Richards, L. N. (2007). Gender, Genocide and Ethnicity, The Legacies of Older Armenian American Mothers. *Sage Journal of Family Issues*, 28, no. 4, 567-589.

Marques, J., Paez D., Serra, A. F. (2008). Social Sharing, Emotional Climate, and the Transgenerational Transmission of Memories. In James W. Pennebaker & Dario Paez & Bernard Rime (Eds.), *Collective Memory of Political Events, Social Psychological Perspectives* (pp.253-277). Germany: De Gruyter.

Meseri, R., Kuryel A. (2017). *Türkiye'de Yahudi Olmak Bir Deneyim Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mills, A. (2014). *Hafızanın Sokakları İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik* (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Neyzi, L. (2013). "Ben Kimim?" *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. 5. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neyzi, L. (2005). Strong as Steel Fragile As a Rose: A Turkish Jewish Witness to the Twentieth Century. *Jewish Social Studies* 12, no.1, 167-189.

Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: birey, bellek ve aidiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Olick, J.K., Robbins, J. (1998). Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Histo-

rical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.

Özdoğan, G. G., Füsün Ü., Karin K., Ferhat K. (2009). *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Prince, R.M. (1985). Second generation effects of historical trauma. *Psychoanalytic Review*, 72(1), 9-29.

Pennebaker, J. W., Banasik, B. L. (2008). On the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology. In J. W. Pennebaker & D. Paez & B. Rime (Eds.), *Collective Memory of Political Events* (pp. 17-25). New York, London: Psychology Press.

Pickering, M., Keightly, E. (2012). Communities of Memory and the Problem of Transmission. *European Journal of Cultural Studies Sage*, 16 (1), 115-131.

Rittner, C., John K. R. (1993). *Different Voices Women and the Holocaust*. Minnesota: Paragon House.

Rosen, S. (1995). *Jewish identity and identity development*. New York: American Jewish Committee.

Salzman, G., Salzman, A. L. (2011). *Travels in Search of Turkey’s Jews*. İstanbul: Libra Yayınları.

Schachter, E., & Ventura, J. (2008). Identity agents: Parents as active and reactive participants in their children’s identity formation, *Journal of Research on Adolescence*, 18(3), 449-476.

Schuman, H., Scott, J. (1989). Generations and Collective Memories. *American Sociological Review*, 54, no. 3, 359-381.

Seeberg, M.L., Levin, I., Lenz, C. (2013). *The Holocaust in the Active Memory, The Past in the Present*. London, New York: Routledge.

Stone, C. B., Van Der Haegen, A., Luminet, O., Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War 2 memories across and within Belgian French-speaking families. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 3, Issue 4, 280-286.

Sucuyan, T. (2015). Dört Nesil: Kurtarılamayan Son. *Toplum ve Bilim*, Sayı 132, 132-150.

Türker, N. (2015). *Vatanım Yok Memleketim Var, İstanbul Rumları: Mekan-Bellek-Ritüel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Waxman, C. (2008). Jewish identity and identification of America’s young Jews. In R. Tal & B. Geltman (Eds.), *Facing Tomorrow: The Israeli Presidential Conference*, (pp. 173-178). Jerusalem: Jewish People Policy Planning Institute.

Yumul, A. (2006). Azınlık mı Vatandaş mı? A. Kaya, T. Tarhanlı (Ed.), *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları içinde* (s.103-112). İstanbul: TESEV.

